

HANNA SUCHOCKA

RODZAJE KONSTYTUCYJNYCH GWARANCJI PRAWORZĄDNOŚCI W EUROPEJSKICH PAŃSTWACH SOCJALISTYCZNYH

I

Konstytucje europejskich państw socjalistycznych zawierają szereg postanowień w przedmiocie praworządności i jej gwarancji. Zakres regulacji w tej dziedzinie, zwłaszcza odnośnie do gwarancji praworządności, mimo pewnych podobieństw jest różny. Celem artykułu jest więc przedstawienie w ogólnym zarysie katalogu konstytucyjnych gwarancji praworządności, ze wskazaniem na występujące w unormowaniu tego zagadnienia pewne podobieństwa i różnice w poszczególnych konstytucjach europejskich państw socjalistycznych. Przedmiotem rozważań będą zatem wyłącznie gwarancje praworządności zawarte w konstytucjach, a nie całość gwarancji występujących w państwach socjalistycznych, a wynikających z ustawodawstwa zwykłego i aktów prawnych niższego rzędu.

Omawiając zagadnienie gwarancji praworządności należy w pierwszym rzędzie określić pojęcie gwarancji praworządności. Przez gwarancję praworządności rozumiem zespół zasad, czynników i instytucji zabezpieczających zarówno prawidłowe stanowienie, jak i realizację prawa przez organy państwa, powodujących w efekcie zaistnienie stanu praworządności w państwie¹. W ramach tego ogólnego pojęcia gwarancji praworządności wyróżnić można różne rodzaje gwarancji. W literaturze przedmiotu spotyka się rozmaite podziały dokonywane według różnych kryteriów². Celem artykułu nie jest omawianie tych rozmaitych podziałów. Mimo to jednak, chcąc wskazać gwarancje praworządności zawarte w konstytucjach, nie sposób nie wspomnieć o pewnych podziałach gwarancji. Gwa-

¹ Podobnie A. Burda, *Praworządność w systemie demokracji socjalistycznej*, Wrocław 1967, s. 101.

² A. Burda, op. cit., s. 101-102; A. Łopatka, *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 1969, s. 169-170; *Socjalisticeskaja zakonnost i sposoby jejo obezpečenija*, Moskwa 1968, s. 15; J. Boguszak, *Les garanties juridiques de la légalité socialiste dans la République Tchechoslovaque*, w: *Le concept de la légalité dans les pays socialistes (colloque de l'AJSJ 10 - 16 IX 1958)*, Wrocław 1961 s. 175.

rancje konstytucyjne bowiem trzeba rozpatrywać w ramach ogólniejszych podziałów gwarancji praworządności.

Najczęściej bodaj spotykanym w literaturze jest podział na gwarancje materialne i prawne (formalne). Pod pojęciem gwarancji materialnych rozumie się zazwyczaj całokształt czynników o charakterze społeczno-ekonomicznym i kulturowym, sprzyjających poszanowaniu i przestrzeganiu prawa³. Gwarancje prawne natomiast to zespół zasad organizacyjnych i funkcjonalnych dotyczących działalności określonych organów państwowych oraz zespół instytucji zawartych w aktach prawnych zarówno pośrednio wpływających na zaistnienie praworządności w państwie poprzez określenie struktury państwa w duchu demokratycznym, jak i zespół instytucji specjalnie powołanych w celu zabezpieczenia ścisłego przestrzegania prawa. Zatem wśród gwarancji prawnych, zgodnie z powyższym określeniem, wyróżnić można gwarancje pośrednie i bezpośrednie. W literaturze przedmiotu zwrócił na to uwagę A. Burda. W moich rozważaniach przyjmuję — za A. Burdą — podział na gwarancje pośrednie i bezpośrednie. W ramach tego podziału będę mogła ująć wszystkie konstytucyjne gwarancje praworządności, uważam bowiem, że w przypadku analizowania konstytucyjnych gwarancji praworządności nielogiczne jest przyjmowanie podziału na gwarancje materialne i prawne. Zgodnie z poprzednimi moimi uwagami, kryterium odróżniającym gwarancje materialne od prawnych jest to, że te ostatnie zawarte są w akcie prawnym. Mówiąc zatem o gwarancjach konstytucyjnych mówimy o gwarancjach zawartych w akcie prawnym i to o najwyższej mocy prawnej, a więc o gwarancjach prawnych. Dlatego też uważam, że również jako gwarancje prawne należy traktować zasadę społecznej własności środków produkcji czy też zasadę kierowniczej roli partii komunistycznej, jeśli zawarte są w konstytucji. Niewątpliwie z istoty tych zasad wynika, że mają one charakter materialny. Trudno jednakże przyjąć, że ujęcie ich w akcie prawnym nie wywołuje żadnych skutków co do ich charakteru. Na problem ten zwracał uwagę już S. Rozmaryn, kiedy mówił, że „materialne warunki zapewniające w państwach socjalistycznych realność praw i wolności obywatelskich stają się, dzięki ustaleniu w konstytucji, instytucjami prawnymi. W ten sposób te materialne warunki nabywają zarazem charakteru instytucji prawnych”⁴. Podobnie zresztą ujmuje ten problem A. Burda mówiąc: „Z reguły instytucje polityczne są uregulowane przez prawo i w tych wypadkach można mówić o instytucjach polityczno-prawnych (np. instytucje uregulowane w konstytucjach)”⁵.

Stąd też analizując te zasady (tj. zasadę społecznej własności środków produkcji czy kierowniczej roli partii) na tle aktu prawnego, w którym są zawarte, należy traktować je jako gwarancje prawne, pośrednie.

³ A. Burda, op. cit., s. 101 - 102; A. Łopatka, op. cit., s. 169.

⁴ S. Rozmaryn, *Konstytucja jako ustawa zasadnicza PRL*, Warszawa 1961, s. 86.

⁵ A. Burda, *Polskie prawo państwowe*, Warszawa 1965, s. 20.

II

Analiza konstytucji europejskich państw socjalistycznych nasuwa pewne uwagi już co do formalnego ujęcia zagadnienia praworządności i jej gwarancji. Mianowicie z uwagi na systematykę wewnętrzną konstytucji można wyróżnić dwie ich grupy, tj. zawierające rozdział dotyczący praworządności i nie zawierające takiego rozdziału. Spośród europejskich konstytucji socjalistycznych jedynie dwie, tj. konstytucja SFRJ i NRD zawierają odrębne rozdziały dotyczące praworządności⁶. Pozostałe konstytucje zagadnienie praworządności ujmują rozmaicie. Najczęściej sama zasada wyrażona jest w rozdziale poświęconym ogólnym zasadom ustroju politycznego czy społecznego państwa⁷. Gwarancje praworządności natomiast z uwagi na ich różnorodność regulowane są w poszczególnych rozdziałach konstytucji. Gwarancje praworządności nie są ujęte w konstytucjach w jakiś „katalog”. Ustrojodawca w zasadzie nie przeprowadza żadnej systematyki, a nawet najczęściej nie nazywa określonych instytucji, które służą zabezpieczeniu praworządności, mianem gwarancji praworządności. Nawet wówczas, gdy ustrojodawca wprowadza do konstytucji odrębny rozdział poświęcony problematyce praworządności, również i tam nie ma zebranych wszystkich gwarancji w jednym rozdziale. Instytucje tam wskazane jako mające gwarantować praworządność traktować należy jako wyliczone tytułem przykładu, a nie w sposób wyczerpujący.

Przyjmując podział na gwarancje pośrednie i bezpośrednie można chyba twierdzić, że te instytucje, zawarte w rozdziale konstytucji o praworządności, są według intencji ustrojodawcy tymi bezpośrednimi gwarancjami. Sam fakt bowiem umieszczenia ich w tym właśnie rozdziale konstytucji świadczy o wyraźnym zamiarze ustrojodawcy wyposażenia tych instytucji w zadania bezpośredniego zabezpieczenia praworządności w państwie, nawet mimo iż ustrojodawca przy danej instytucji wprost tego nie mówi. Stwierdzić zatem można, że wszystkie zawarte w danym rozdziale gwarancje są gwarancjami bezpośrednimi, ale nie wszystkie gwarancje bezpośrednie są ujęte w tym rozdziale.

Dokonując analizy konstytucyjnych gwarancji praworządności należy rozróżnić podmioty, na które nałożono obowiązek czuwania nad przestrzeganiem praworządności od gwarancji praworządności. Nie można bowiem tych spraw identyfikować. Sam fakt, że konstytucja nakłada na pewne organy szczególny obowiązek zabezpieczenia praworządności nie stanowi, że te właśnie organy są już niejako automatycznie gwarantami prawo-

⁶ Rozdz. VII (art. 145 - 159) konstytucji SFRJ z 1963 r. oraz część IV (art. 86 - 106) konstytucji NRD z 1968 r.

⁷ Art. 6 konstytucji LRA; art. 8 konstytucji LRB z 1971 r.; tu art. 17 konstytucji CSRS z 1960 r.; art. 4 konstytucji PRL; art. 13 konstytucji SRR; art. 14 d konstytucji ZSRR; konstytucja WRL reguluje zasady praworządności w rozdziale ostatnim w § 77.

rzędności. Istotne jest to, jakie konstytucja przyznaje im środki, jakie stwarza zasady organizacyjne i funkcjonalne, alby umożliwić tym organom spełnianie nałożonych na nie obowiązków w zakresie zabezpieczenia praworządności. Właśnie te specjalnie przyznane danym organom środki oraz ustanowione dla nich zasady organizacyjne — w myśl wskazanej poprzednio definicji gwarancji prawnych — są gwarancjami praworządności. Np. nowsze konstytucje europejskich państw socjalistycznych nakładają obowiązek zabezpieczenia praworządności na coraz szerszy krąg podmiotów⁸. Związane jest to z konstytucjonalizacją w coraz szerszym zakresie instytucji społecznych. Trudno traktować te podmioty tylko z tej racji, że nałożono na nie ten obowiązek jako gwarancje praworządności. Tak np. według konstytucji NRD⁹ związki zawodowe biorą aktywny udział w kształtowaniu socjalistycznego porządku prawnego. Aby umożliwić im realizację tego zadania, konstytucja wyposaża je w prawo dokonywania kontroli społecznej nad przestrzeganiem ustawowo zagwarantowanych praw ludu pracującego. Nie związki zawodowe są więc gwarancją praworządności, lecz sprawowana przez nie kontrola nad przestrzeganiem prawa. Przykłady można by mnożyć. Każda bowiem z konstytucji dla poszczególnych pionów organów państwowych stanowi pewne podstawowe zasady organizacyjne i wyposaża te organy w określone środki, które mają zabezpieczać realizację prawa. I właśnie nie te organy, a przyznane im środki i zasady ich działalności — jak już zaznaczono — stanowią gwarancję praworządności.

Analizując gwarancje praworządności dokonujemy właśnie analizy tych różnorodnych środków, instytucji i zasad przyznanych poszczególnym grupom organów państwowych, co pozwala nam określić, jaką rolę poszczególne organy spełniają w urzeczywistnieniu zasady praworządności w państwie. W związku ze wspomnianą różnorodnością środków i instytucji gwarancje praworządności zawarte w poszczególnych konstytucjach są bardzo różnorodne. Różny jest też oczywiście sposób i zakres normowania poszczególnych instytucji gwarantujących praworządność. W związku z tym ważną rolę odgrywa sprawa odpowiedniego pogrupowania gwarancji zawartych w konstytucjach europejskich państw socjalistycznych.

III

Do konstytucyjnych gwarancji pośrednich zaliczam następujące zasady: 1) zasadę zwierzchnictwa ludu pracującego i związaną z nią ściśle zasadę wybieralności i odwoływalności przedstawicieli do organów władzy państwowej, 2) zasadę społecznej własności środków produkcji, 3) zasadę kierowniczej roli partii komunistycznej w stosunku do państwa socjalistycznego.

⁸ Np. art. 41 konstytucji NRD z 1968 r.; art. 17 ust. 2 konstytucji CSRS z 1960r.; art. 8 ust. 3 konstytucji LRB z 1971 r.

⁹ Art. 45 ust. 2 konstytucji NRD z 1968 r.

A. Burda częściowo inne instytucje zalicza do gwarancji pośrednich¹⁰. Kryterium podziału na gwarancje pośrednie i bezpośrednie jest dość płynne i stąd możliwość ujmowania pewnych różnych instytucji w ramach tych dwóch rodzajów gwarancji. Sądzę jednak, iż rozważając gwarancje konstytucyjne w ich całokształcie nie można pozostawić żadnych instytucji poza podziałem. Jeśli określone instytucje w przyjętym podziale się nie mieszczą, to znaczy, że podział jako nie wyczerpujący nie powinien być stosowany. Uważam jednak, że w przyjętym w tych rozważaniach podziale na gwarancje pośrednie i bezpośrednie, zgodnie z tym co powiedziano poprzednio, mieszczą się wszystkie gwarancje występujące w konstytucji i że uzasadnione jest jak najbardziej włączenie społecznej własności środków produkcji i kierowniczej roli partii komunistycznej do gwarancji pośrednich. Z drugiej strony jednakże nie jestem skłonna, tak jak to czyni A. Burda, zaliczyć do gwarancji pośrednich zasadę nadrzędności organów władzy nad organami administracji państwowej. Przecież właśnie w ramach tej zasady przysługuje organom władzy szereg środków kontrolno-nadzorczych służących bezpośrednio zabezpieczeniu praworządności. Można nawet powiedzieć, że poprzez te środki realizuje się zasada nadrzędności organów władzy nad organami administracji. Uważam więc, że należy rozpatrywać pozycję organów władzy w stosunku do organów administracji z punktu widzenia przysługujących im uprawnień kontrolno-nadzorczych i te zaliczać do gwarancji bezpośrednich. Wywody A. Burdy też w pewnym sensie idą w kierunku zaliczenia zasady nadrzędności organów władzy nad organami administracji do gwarancji bezpośrednich, wówczas gdy mówi: „Nadrzędność zaś organów przedstawicielskich, tj. organów władzy państwowej nad aparatem administracyjnym zabezpieczyć ma związaną jego działalność obowiązującymi przepisami prawnymi”¹¹.

Zasada zwierzchnictwa ludu pracującego jest zawarta we wszystkich konstytucjach europejskich państw socjalistycznych. O roli zasady zwierzchnictwa jako gwarancji praworządności decydują określone cechy tego zwierzchnictwa, a przede wszystkim możliwość kształtowania aparatu państwowego oraz określenie zakresu, form i metod ingerencji tego aparatu w życie społeczne, stosownie do potrzeb i interesów ludu.

Podobnie druga z zasad, tj. społeczna własność środków produkcji również uregulowana jest we wszystkich konstytucjach. Nastąpiła więc konstytucjonalizacja tej zasady we wszystkich państwach socjalistycznych, co jest zrozumiałe biorąc pod uwagę, że właśnie ta zasada stanowi ekonomiczną podstawę państwa socjalistycznego. Różny jest natomiast zakres regulacji ustroju społeczno-ekonomicznego w poszczególnych konstytucjach. Różnice te wyraźnie się uwidaczniają przez porównanie

¹⁰ A. Burda, op. cit., s. 104 i 108.

¹¹ Ibidem, s. 108;

konstytucji z lat czterdziestych i pięćdziesiątych z konstytucjami nowszymi. Dla konstytucji powstających w pierwszych latach kształtowania się państwowości socjalistycznej charakterystyczne jest regulowanie zagadnień ustroju społeczno-gospodarczego w sposób dość ogólny według wspólnego dla wszystkich konstytucji schematu, polegającego na określeniu typów i form własności w państwie socjalistycznym, określeniu roli i w związku z tym obowiązku szczególnej ochrony socjalistycznej własności środków produkcji oraz określeniu celów socjalistycznego systemu ekonomicznego. Konstytucje nowsze natomiast w znacznie szerszym stopniu regulują zagadnienia szeroko pojętego ustroju społecznego.

Mówiąc zatem, że społeczna własność środków produkcji jest pośrednią gwarancją praworządności należy ten problem ujmować szeroko, tj. w powiązaniu z całym ustrojem społecznym, tak jak to czynią nowe konstytucje państw socjalistycznych. Całokształt bowiem tych czynników społecznych i gospodarczych decyduje o warunkach umacniania praworządności socjalistycznej.

Do ostatniej grupy pośrednich gwarancji praworządności zaliczam zasadę kierowniczej roli partii komunistycznej. W przeciwieństwie do dwóch poprzednich zasad, ta nie jest uregulowana we wszystkich konstytucjach socjalistycznych. Obecnie w państwach socjalistycznych występuje tendencja do konstytucjonalizacji zasady kierowniczej roli partii komunistycznej. Wszystkie nowsze konstytucje zawierają tę zasadę w swoich postanowieniach. W przeciwieństwie do konstytucji wcześniejszych, które ujmowały zagadnienie partii w rozdziale o prawach obywatelskich¹², zasada ta obecnie ujmowana jest w pierwszych artykułach konstytucji wśród innych podstawowych zasad ustroju politycznego¹³. W konstytucji SRR zaś ujęta jest podwójnie, raz w części ogólnej dotyczącej zasad politycznych państwa (art. 3), a po raz drugi w rozdziale dotyczącym praw obywateli (art. 26). I tu i tam mocno podkreślona została przodująca i kierownicza rola partii komunistycznej w państwie.

Niektóre konstytucje (tak np. konstytucja SFRJ) precyzują zadania partii podkreślając znaczenie partii jako „inicjatora aktywności politycznej zmierzającej do ochrony i dalszego rozwoju zdobyczy rewolucji socjalistycznej, socjalistycznych stosunków społecznych, a zwłaszcza umocnienia wśród ludzi socjalistycznej świadomości społecznej i demokratycznej”¹⁴. Ten fragment konstytucji Jugosławii najlepiej odzwierciedla rolę, jaką partia poprzez oddziaływanie na rozwój demokratyzacji ustroju odgrywa jako pośrednia gwarancja praworządności. Rolę partii jako gwaranta praworządności rozpatrywać należy kompleksowo, tj. za-

¹² Np. art. 21 konstytucji LRA i art. 126 konstytucji ZSRR.

¹³ Art. 1 ust. 2 konstytucji LRB; art. 4 konstytucji CSRS; art. 1 konstytucji NRD; art. 3 konstytucji SRR; § 3 konstytucji WRL; cz. VI zasad podstawowych konstytucji SFRJ.

¹⁴ Cz. VI zasad podstawowych konstytucji SFRJ z 1963 r.

również od strony zadań przez nią spełnianych, przede wszystkim jako inspiratora najważniejszych decyzji politycznych, które przekazywane do odpowiednich organów państwowych uzyskują charakter prawny, jak i od strony jej zasad organizacyjnych, zwłaszcza zasady demokracji wewnętrznej, która jest warunkiem determinującym istnienie w ogóle demokracji w danym państwie, co, jak wiadomo, jest niezbędnym warunkiem zaistnienia praworządności w państwie.

Podsumowując uregulowania -konstytucji w zakresie pośrednich gwarancji praworządności stwierdzić można, iż mimo pewnych różnic wszystkie konstytucje państw socjalistycznych charakteryzują się jednak względną jednolitością regulacji prawnych w tej dziedzinie. Nie występują tutaj tak istotne różnice pomiędzy poszczególnymi konstytucjami, jak w przypadku ustanawiania bezpośrednich gwarancji praworządności. Ta względna jednolitość rozstrzygnięć konstytucyjnych odnośnie do instytucji zaliczanych do gwarancji pośrednich wynika z faktu, że chodzi tu o zasady podstawowe, najważniejsze, decydujące o typie państwa. Możliwość zatem zróżnicowanego uregulowania tych zagadnień jest już niejako z góry ograniczona. Jak dotychczas zauważyć można było jedynie zróżnicowanie co do regulacji zasady kierowniczej roli partii komunistycznej w stosunku do państwa socjalistycznego, jednak, jak wykazują ostatnie konstytucje, również i w tym zakresie występują tendencje do pewnego ujednoczenia przepisów konstytucyjnych poszczególnych państw.

Tej tendencji do ujednoczania się przepisów konstytucyjnych w zakresie wskazanych przez mnie pośrednich gwarancji praworządności nie należy pojmować jako całkowitej identyczności przepisów poszczególnych konstytucji, tak co do zakresu jak i szczegółowości ujęcia tych instytucji. W tym zakresie zawsze będą istnieć różnice. W tym momencie jednak interesuje mnie sam problem ujęcia w konstytucjach pewnych instytucji (jako całości) pełniących rolę pośrednich gwarancji praworządności bez wnikania w szczegóły unormowania tych instytucji, które istotne dla oceny samej instytucji, mogą mieć znaczenie raczej uboczne dla rozważanego tu problemu praworządności.

Różnice co do szczegółowości unormowań poszczególnych konstytucji odgrywają znacznie ważniejszą rolę przy rozważaniu bezpośrednich gwarancji praworządności, a więc tam, gdzie mowa jest o instytucjach specjalnie ustanowionych w celu zabezpieczenia praworządności w państwie. W przypadku gwarancji bezpośrednich często właśnie szczegółowość ich unormowania decyduje o ich skuteczności.

IV

Na podstawie analizy konstytucji europejskich państw socjalistycznych można wskazać następujące rodzaje bezpośrednich gwarancji praworządności:

1) zasada nadrzędnej pozycji organów władzy w systemie organów państwowych, która musi być rozważana w dwóch aspektach: a) stosunków między organami władzy a organami wykonawczo-zarządzającymi, b) stosunku organów władzy do innych organów państwowych (sąd, prokuratura, NIK w Polsce);

2) hierarchia aktów prawnych wyrażająca się w nadrzędności konstytucji w systemie aktów prawnych państwa socjalistycznego, a dalej wymogu zgodności aktów prawnych naczelnych organów administracji z ustawą oraz wymogu zgodności aktów prawnych terenowych organów władzy i administracji z aktami prawnymi wyższego rzędu;

3) zasady organizacji sądownictwa, a w szczególności zasada niezależności sądów oraz nadzoru Sądu Najwyższego nad jednolitym stosowaniem prawa, przejawiająca się przede wszystkim w formie wiążących wytycznych sądowych oraz w orzecznictwie Sądu Najwyższego;

4) kontrola państwowa nad organami państwowymi (NIK w Polsce);

5) kontrola legalności działania administracji w formie a) prokuratorskiego nadzoru ogólnego¹⁵, b) sądownictwa administracyjnego;

6) gwarancje praw obywateli a) skargi i wnioski obywateli, b) odpowiedzialność organów państwowych (Skarbu Państwa) za szkody wyrządzone obywatelom przez urzędników¹⁶.

System gwarancji praworządności według powyższego schematu występuje właściwie we wszystkich konstytucjach socjalistycznych. Pewne odchylenia zauważyć można odnośnie do gwarancji, które określiłam jako kontrola państwowa nad organami państwowymi. Jak wiadomo, poza PRL inne konstytucje takiego pionu organów państwowych nie przewidują, a zatem w tym zakresie występują różnice pomiędzy poszczególnymi uregulowaniami konstytucji.

Uważam, że w przypadku, gdy w pewnych konstytucjach brak jest określonych instytucji, użyć można ogólnego określenia, że są to różnice co do zakresu normowania pomiędzy poszczególnymi konstytucjami w odróżnieniu od sytuacji, gdy różnice dotyczą jedynie szczegółowości unormowań pewnych wspólnych instytucji. Różnice pomiędzy konstytucjami

¹⁵ W PRL od czasu uchwalenia ustawy o prokuraturze w 1967 r. odstąpiono od określenia: prokuratorski nadzór ogólny zastępując go mianem „prokuratorskiej kontroli przestrzegania prawa”.

¹⁶ W grupie gwarancji praw obywatelskich ujęłam tylko te dwa rodzaje środków nie sądząc oczywiście, że są to jedyne gwarancje praw obywatelskich. Uważam bowiem, że wszystkie gwarancje praworządności są równocześnie gwarancjami praw obywatelskich i że właściwie tych zagadnień nie sposób od siebie oddzielić (Por. M. S. Stogoiwdcz, *Teoreticzeskije woprosy sowietskoj zakonnosti*, Sowietsoje Gosudarstwo i Prawo 1956, z. 4, s. 21 i n.). W związku z tym inne bardzo istotne z punktu widzenia realizacji praw obywatelskich gwarancje (np. sądownictwo administracyjne) ujęte zostały już w poprzednich grupach gwarancji praworządności. Tutaj zaś zawarłam jedynie te, które nie mieściły się w granicach podziałów uprzednio wymienionych gwarancji i musiały być wyodrębnione w osobną grupę.

tucjami co do zakresu regulowania pewnych instytucji zauważyć można również w grupie innych gwarancji. Tak np. mimo uznania przez wszystkie konstytucje konieczności kontroli legalności działania administracji i uznania tej kontroli za bardzo istotną gwarancję praworządności, jedynie niektóre przewidują obok kontroli prokuratorskiej instytucję bardzo ważną dla zapewnienia praworządności właśnie w tej dziedzinie, tj. sądownictwo administracyjne. Gwarancję tę przyjęły jedynie konstytucje Czechosłowacji, Jugosławii, Bułgarii i Rumunii¹⁷.

W państwie socjalistycznym wysuwano swego czasu koncepcję o sprzeczności instytucji sądownictwa administracyjnego z istotą ustroju państwa socjalistycznego. Później koncepcję tę zarzucono, mimo to dyskusje nad celowością wprowadzenia sądownictwa administracyjnego nie ustały¹⁸. Ogólnie stwierdzić można, że w celu zabezpieczenia praworządności w państwie powołanie sądownictwa administracyjnego jest niezbędne. Najczęściej bowiem na odcinku: organ administracji państwowej — obywatel występuje łamanie praworządności. Jak wykazała praktyka, nie stanowi w tym przypadku skutecznej gwarancji praworządności prokuratorska kontrola przestrzegania prawa. Nie jest też na tyle skutecznym zabezpieczeniem praworządności rozstrzygnięcie sporu między obywatelem a organem administracyjnym co do bezprawności wydanej decyzji, jedynie przez organ administracji państwowej wyższego szczebla. Z racji powiązań istniejących między tymi organami nie może on być całkowicie obiektywnym arbitrem i należycie rozstrzygnąć sporu¹⁹. Dlatego też aby kontrola nad działalnością administracji rzeczywiście gwarantowała praworządność — organ kontrolujący musi być wyposażony w prawną niezawisłość w stosunku do organu administracyjnego. Taki charakter zaś ma sądownictwo administracyjne. Stąd też regulowanie tej gwarancji przez nowe konstytucje socjalistyczne ocenić należy pozytywnie. Sam bowiem fakt istnienia takiej gwarancji spełnia ważną rolę prewencyjną. Oczywiście nie należy sądownictwa administracyjnego traktować jako instytucji, która ma całkowicie zastąpić prokuratorską kontrolę przestrzegania prawa. Rozbudowana administracja współczesnego państwa w celu zabezpieczenia jej praworządnego działania wymaga stworzenia całego systemu kontroli, na który składają się różne instytucje kontrolne, a wśród nich sądownictwo administracyjne jako jedna z najważniejszych²⁰. Tak zresztą zagadnienie to zostało potraktowane w tych państwach socjalistycznych, które unormowały prawnie instytucję sądownictwa administracyjnego.

¹⁷ Art. 159 konstytucji SFRJ z 1963 r.; art. 98 p. 4 konstytucji CSRS, art. 125 p. 3 konstytucji LRB z 1971 r.; art. 96 konstytucji SRR.

¹⁸ Np. *Trójgłos w sprawie sądowej kontroli administracji*, Prawo i Życie z 20 II 72 r.

¹⁹ W. Dawidowicz w: *Trójgłos w sprawie ...*, op. cit., s. 1.

²⁰ J. Chwiałkowska, *Sądowa kontrola administracji w europejskich państwach socjalistycznych*, PiP 1971/1972, s. 955.

Wyraźne różnice między regulacjami konstytucji poszczególnych państw socjalistycznych zauważyć można w dziedzinie zabezpieczenia nadrzędności konstytucji w systemie aktów prawnych.

Konstytucja stanowi podstawę całego porządku prawnego. Stwarza ona ramy działalności wszystkich organów państwowych, wyznacza poszczególnym organom określone miejsce w systemie organów państwa oraz określa sposób tworzenia przez nie innych, niższych od konstytucji aktów prawnych. Konstytucją są związane wszystkie organy państwa łącznie z parlamentem jako organem ustawodawczym. Zasadę zwierzchniej pozycji konstytucji w systemie źródeł prawa przyjmują wszystkie konstytucje socjalistyczne. Mimo to jednak jedynie nieliczne uczyniły coś w kierunku jej urealnienia, aby nie była ona tylko martwą deklaracją słowną. W celu zabezpieczenia praworządności nie wystarczy jedynie proklamowanie samej zasady nadrzędności konstytucji. Konieczne jest istnienie odpowiednich instytucji, które by tę nadrzędność zabezpieczały. Państwo socjalistyczne bowiem nie zlikwidowało możliwości wydawania ustaw sprzecznych z konstytucją. Możliwość ta bowiem istnieje zawsze, gdy istnieje konstytucja pisana²¹. Nie można zatem poprzestać tylko na zobowiązaniu parlamentu do ścisłego przestrzegania konstytucji i stwierdzenia — jak to czynią niektóre konstytucje (np. konstytucja LRB)²², że sam parlament zapewnia, aby ustawy nie pozostawały w sprzeczności z konstytucją i on sam decyduje, czy ustawa jest sprzeczna z konstytucją. Jak już podkreślano w naszej literaturze²³ z chwilą gdy kontrolę zgodności ustaw z konstytucją powierza się samemu parlamentowi znika właściwie problem konstytucyjności ustaw. Wszelkie bowiem ustawy zarówno zgodne, jak i niezgodne z konstytucją rodzą te same skutki prawne.

Wśród konstytucji europejskich państw socjalistycznych, które wprowadzają pewne formy kontroli konstytucyjności ustaw, wyróżnić można konstytucje, które zawierają instytucję pozaparlamentarnej kontroli konstytucyjności ustaw (np. SFRJ, CSRS)²⁴ oraz takie, które przewidują kontrolę wewnątrzparlamentarną w postaci komisji konstytucyjnej (SRR²⁵).

Z punktu widzenia zabezpieczenia praworządności powołanie komisji konstytucyjnej w ramach parlamentu nie jest najlepszym rozwiązaniem. Jest to bowiem organ wewnątrzparlamentarny nawet wówczas, gdy, zgodnie z postanowieniami konstytucji SRR, uczestniczą w nim specjaliści

²¹ F. Siemieński, *Problem, kontroli konstytucyjności ustaw w państwie socjalistycznym*, RPEiS 1972 nr 4 s. 1 - 3.

²² Art. 85 Konstytucji LRB z 1971 r.

²³ F. Siemieński, *Organy przedstawicielskie w systemie organów państwa socjalistycznego*, Lublin 1964, s. 266.

²⁴ Art. 145 - 151 ,oraz art. 241 - 251 konstytucji SFRJ z 1963 r. oraz art. 36 g i 86 - 101 ustawy o Federacji Czechosłowackiej z 1968 r.

²⁵ Art. 53 konstytucji SRR z 1965 r.

spoza grona deputowanych. Tak więc w ten sposób sprawowana kontrola ma charakter czysto parlamentarnej, a jako taka jest mało skuteczna.

Stwierdzić zatem można, że ważnym instrumentem zabezpieczającym rzeczywiście zgodność ustaw z konstytucją, a w konsekwencji stanowiącym istotną gwarancję praworządności jest pozaparlamentarna kontrola konstytucyjności ustaw²⁶. W tym kierunku powinny iść regulacje konstytucyjne służące wzmocnieniu i zabezpieczeniu praworządności.

Nie wszystkie konstytucje normują bardzo ważną dla realizacji praworządności zasadę, tj. odpowiedzialność organów państwa za szkody wyrządzone obywatelom przez urzędników. Znaleźć ją można jedynie w postanowieniach konstytucji Albanii, Bułgarii, NRD, Rumunii i Jugosławii²⁷. Zasada ta z reguły regulowana jest w ustawodawstwie zwykłym. Znaczenie tej zasady dla umacniania praworządności podkreślone zostało w wytycznych Sądu Najwyższego PRL, gdzie mówi się wyraźnie, że odpowiedzialność państwa za skutki szkód powstałych wskutek wadliwego działania pracowników państwowych jest wyrazem dążenia ustawodawcy do pełnej praworządności, jak również do rozszerzenia zakresu ochrony usprawiedliwionych interesów obywateli. Fakt nienormowania tego zagadnienia w dawniejszych konstytucjach był niewątpliwie wynikiem głoszonych swego czasu poglądów „o konieczności zapewnienia organom państwowym maksymalnej operatywności i niczym nie krępowanej swobody działania”, a jak sądzono, przejęcie przez państwo ryzyka odpowiedzialności za działalność Jego funkcjonariuszy może tę operatywność czy prestiż organu naruszyć²⁸.

Odrębną bardzo ważną gwarancję praworządności stanowi zasada nadrzędności organów władzy w systemie organów państwowych i okładający się na nią problem stosunków między organami władzy a organami wykonawczo-zarządzającymi. Doceniając wagę problemu ustawodawcy konstytucyjni starali się ująć względnie wszechstronnie stosunki między tymi organami. Stosunki te bowiem należy rozpatrywać w kilku relacjach. Przede wszystkim wyodrębnić należy stosunki w płaszczyźnie podporządkowania poziomego i pionowego. O ile na płaszczyźnie podporządkowania poziomego chodzi właściwie wyłącznie o podporządkowanie organów wykonawczo-zarządzających organom władzy, o tyle w płaszczyźnie, podporządkowania pionowego zachodzą bardziej zróżnicowane związki, a mianowicie: 1) między organami władzy wyższych szczebli a organami

²⁶ Szerzej na ten temat por. F. Siemiński, *Problem kontroli konstytucyjności ustaw...*, op. cit. oraz L. Kański, *Sądownictwo konstytucyjne w Jugosławii i Czechosłowacji*, RPEiS 1971/3.

²⁷ Art. 34 konstytucji URA; art. 56 konstytucji LRB z 1971 r.; art. 106 konstytucji NRD z 1968 r.; art. 35 konstytucji SRR z 1965 r.; art. 69 konstytucji SFRJ z 1963 r.

²⁸ M. Wawilowa, *W kwestii odpowiedzialności państwa za szkody wyrządzone wskutek wydania orzeczeń lub zarządzeń*, PiP 1971, z. 8-9, s. 405.

wykonawczo-zarządzającymi niższych szczebli, 2) między organami wykonawczo-zarządzającymi wyższych szczebli a organami władzy niższych szczebli; dalej związki, które są wyrazem podporządkowania organów niższych organom wyższym w danej, jednej grupie organów, tj. a) stosunki między organami władzy różnych szczebli, b) między organami wykonawczo-zarządzającymi różnych szczebli. Relacje te bowiem nie pozostają bez wpływu na pozycję organów władzy w systemie organów państwowych i są ważnym instrumentem zabezpieczenia praworządności.

Jest zrozumiałe, że w systemie jedności władzy przyjętym generalnie w państwie socjalistycznym, zasady podstawowe dotyczące stosunków między tymi organami są wspólne dla wszystkich konstytucji socjalistycznych. Jednakże w ramach ogólnego schematu istnieje możliwość szczegółowych rozwiązań w zakresie wyposażenia poszczególnych organów w określone uprawnienia kontrolno-nadzorcze względem drugich organów. Te szczegółowe uprawnienia, jak już wspomniałam, decydują o skuteczności danej gwarancji. Rozważając zatem problem konstytucyjnych gwarancji praworządności na te uprawnienia należy zwrócić szczególną uwagę.

Jak podkreślano w naszej nauce, „konstytucja nie powinna ograniczać się tylko do zapisania istnienia określonych organów, a wyraźnie ustanowić wzajemne między nimi stosunki”²⁹, co, jak sądzę, powinno wyrażać się przede wszystkim, choć nie wyłącznie, we wskazaniu konkretnych środków nadzorczych i kontrolnych przysługujących jednym organom względem innych. Ogólnikowe określenie tych stosunków wzajemnych lub też brak w ogóle ujęcia tego zagadnienia w konstytucji wywołuje ujemne skutki w dziedzinie funkcjonowania aparatu państwowego powodując w efekcie naruszenie praworządności. Analizując postanowienia konstytucji można zauważyć, że właśnie problematyka wzajemnych stosunków między organami władzy i administracji uregulowana jest w poszczególnych konstytucjach z różnym stopniem dokładności³⁰.

Jako przykład konstytucji, w których zagadnienia te regulowane są w sposób wyczerpujący jak na akt o najwyższej mocy prawnej, wskazać można konstytucje Albanii z 1946 r. oraz Bułgarii z 1947 r.³¹

Istotne zastrzeżenia natomiast mogą budzić pod tym względem postanowienia konstytucji NRD z 1968 r. Poza ogólnym sformułowaniem, że „Izba Ludowa może każdej chwili odwołać przewodniczącego i człon-

²⁹ Z dyskusji w INP PAN na temat: *Podstawy naukowe zmian konstytucyjnych* w *PRL*, PiP 1973, z. 2, s. 101.

³⁰ Brak określenia prawnych form ingerencji jednych organów w sferę działalności innych wywołuje w nauce wiele sporów na temat możliwości takiej ingerencji. Np. istniejący w prawie polskim spór co do możliwości uchylania aktów prawnych organów wykonawczo-zarządzających przez organy władzy, powstał właśnie w wyniku braku odpowiednich postanowień konstytucji w tym zakresie. Por. F Siemieński, *Organy przedstawicielskie...*, op. cit., s. 334 oraz M. Zimmermann, *Administracyjne akty prawne rad narodowych*, Zeszyty Naukowe UAM 1958, s. 114 i 130.

³¹ Art. 91 - 93 Konstytucji DRA oraz art. 65 - 70 konstytucji LRB z 1947 r.

ków Rady Ministrów"³², konstytucja nie zawiera żadnych innych szczegółowych rozwiązań co do stosunków między organami władzy a organami administracji, tak na szczeblu centralnym jak i terenowym. Jest to niewątpliwie wynikiem faktu, że zagadnienia te uregulowane zostały jeszcze przed uchwaleniem konstytucji w drodze ustawodawstwa zwykłego (ustawa z 20 IX 1961 r.). Oczywiście sytuacja taka jest dopuszczalna.

Podkreśla się w literaturze, że konstytucja współczesnego państwa socjalistycznego w coraz szerszym zakresie staje się konstytucją społeczeństwa, a nie tylko państwa³³. Jednakże w moim odczuciu nie może nastąpić sytuacja, że szczegółowość i zakres ilościowy uregulowań instytucji społecznych w pewnym sensie jak gdyby usunie w cień stosunki stanowiące elementy ustroju państwowego. Wprost przeciwnie, konstytucjonalizacja instytucji społecznych wywoływać powinna tendencję do bardziej szczegółowego i precyzyjniejszego normowania „tradycyjnej” problematyki konstytucyjnej, a taką jest niewątpliwie problematyka stosunków między poszczególnymi grupami organów państwowych.

Dużą jednolitość uregulowań przedstawiają analizowane konstytucje w grupie gwarancji związanych z organizacją sądownictwa. Zasadom organizacyjnym, które stanowią gwarancję praworządności, tj. niezawisłość sędziów, nadzór Sądu Najwyższego, nadano wszędzie rangę konstytucyjną³⁴.

Podobnie nie notuje się istotnych różnic pomiędzy regulacjami dotyczącymi działalności prokuratury. Jest to niewątpliwie wynikiem faktu, że właśnie na te pionory organów tradycyjnie już nakładano szczególny obowiązek czuwania nad realizacją praworządności, co wymaga wyposażenia ich w pewne środki, unormowania określonych zasad ich działalności, umożliwiających realizację tego obowiązku i stąd zapewne dająca się zauważyć pewna jednolitość w zakresie uregulowania tych gwarancji.

Podobnie w gruncie rzeczy jednolicie jest uregulowane zagadnienie wnoszenia przez obywateli skarg i wniosków do organów państwowych. Konstytucje używają tu co prawda różnej terminologii³⁵, to jednak nie zmienia istoty tej instytucji. Zwracanie się ze skargami i wnioskami sta-

³² Art. 50 konstytucji NRD z 1968 r.

³³ Np. A. Gwiżdż, *Główne kierunki rozwoju współczesnego konstytucjonalizmu socjalistycznego*, PiP 1971, z. 8-9; W. Zakrzewski, *Konstytucja państwa a konstytucja społeczeństwa (Z problematyki współczesnych konstytucji socjalistycznych)*, PiP 1969, z. 7.

³⁴ Art. 80, 97 konstytucji LRA; art. 129, 132 konstytucji LRB z 1971 r.; art. 98, 99, konstytucji CSRS (w brzmieniu nadanym przez Ustawę Konstytucyjną z 17 XII 1969 r. o zmianie i uzupełnieniu rozdziału VIII konstytucji); art. 136, 239 konstytucji SFRJ z 1963 r.; art. 93, 96 konstytucji NRD; art. 97, 104 konstytucji SRR; § 47, 70 konstytucji WRL; art. ■ 51, 52 konstytucji PRL; art. 104, 112 konstytucji ZSRR.

³⁵ Np. „prośby, propozycje, życzenia, skargi” — art. 103 konstytucji NRD; „prośby, skargi, wnioski” — art. 55 konstytucji LRB; „projekty, wnioski, skargi” — art. 29 konstytucji CSRS.

nowi z jednej, strony prawo obywateli, z drugiej jest gwarancją praworządności działania organów państwowych. Można mieć co prawda pewne wątpliwości co do skuteczności tej gwarancji w praktyce, jednak ramy niniejszych rozważań, ograniczone tematycznie jedynie do ogólnego omówienia rodzajów gwarancji w konstytucjach, nie pozwalają na szersze rozwinięcie tego problemu.

Należy jednak zwrócić uwagę, że niektóre konstytucje oprócz skarg wnoszonych do organów państwowych normują jeszcze prawo wnoszenia skarg do właściwych sądów na sprzeczne z prawem postępowanie urzędnika przy wykonywaniu obowiązków służbowych³⁶. Jest to niewątpliwie poważniejsza gwarancja niż wnoszenie skarg do innych organów pozasądowych, wiąże bowiem ściśle nielegalne działanie urzędnika z jego osobistą, indywidualną odpowiedzialnością.

Tak w wielkim skrócie przedstawia się system gwarancji praworządności w konstytucjach europejskich państw socjalistycznych. Na tym tle sformułować można pewne wnioski końcowe.

Przepisy konstytucji w zakresie gwarancji praworządności są odzwierciedleniem określonych tendencji w rzeczywistości politycznej państw socjalistycznych. Generalnie można stwierdzić, że konstytucje, które powstawały w latach 1949-1952 cechuje mała „ilość” oraz bardzo lakoniczne ujęcie gwarancji praworządności. W okresie tym bowiem w doktrynie socjalistycznej małą rolę przywiązywano do gwarancji zabezpieczających praworządne działanie organów państwowych, główny nacisk kładąc na przestrzeganie prawa przez obywateli. Znacznie bogatsze w gwarancje praworządności są konstytucje z lat 1946/1947 (np. Konstytucja LRA z 1946 i LRB z 1947 r.). Następnie po 1957 r. zaobserwować można znowu tendencję do konstytucjonalizacji szeregu instytucji zabezpieczających praworządność, co powoduje w efekcie wzrost ilościowy gwarancji praworządności — np. wprowadzenie tak podstawowych instytucji, jak sądownictwo administracyjne, kontrola konstytucyjności ustaw, bardziej szczegółowe unormowanie gwarancji praw obywatelskich poprzez umieszczenie w konstytucji przepisów bardzo szczegółowych, o charakterze właściwie proceduralnym³⁷.

Zaobserwowaną tendencję w zakresie wzmocnienia i rozszerzenia gwarancji praworządności zawartych w konstytucjach należy ocenić pozytywnie. Ważne jest jednak aby te pozytywne rozwiązania konstytucyjne znalazły swoje odzwierciedlenie w praktycznej działalności organów państwa, aby rzeczywiście prowadziły do wystąpienia stanu praworządności w państwie. Stąd też konieczne jest dalsze rozwijanie i konkretyzacja tych postanowień konstytucyjnych w ustawodawstwie zwykłym i aktach prawnych niższego rzędu. W przeciwnym bowiem przypadku, mimo zarejestrowania określonej gwarancji w konstytucji, nie stanowi ona realnego

³⁶ Art. 33 konstytucji LRA; art. 56 ust. 3 konstytucji LRB z 1971 r.

³⁷ Np. art. 48, 50, 52 konstytucji SFRJ.

zabezpieczenia praworządności w praktyce (np. sądownictwo konstytucyjne w Czechosłowacji). Kończąc podkreślić należy, że szczególne zadania stają przed ustrojodawcą w PRL, bowiem postanowienia jej konstytucji w zakresie gwarancji praworządności także są bardzo lakoniczne, na co zwracano uwagę omawiając poszczególne gwarancje praworządności. Zmiany odnośnie do wzmocnienia gwarancji praworządności w PRL dokonywane są obecnie głównie w drodze aktów prawnych niższego rzędu. Nie można tego oceniać jako działalności niepoprawnej, z uwagi jednak na pozycję konstytucji wskazane byłoby, aby podstawowe gwarancje unormowane zostały w konstytucji, a w drodze aktów prawnych niższego rzędu dokonano by jedynie ich konkretyzacji.

LES SORTES DES GARANTIES CONSTITUTIONNELLES DE LA LÉGALITÉ DANS LES ETATS SOCIALISTES EUROPÉENS

Résumé

L'article discute les sortes des garanties de l'égalité existant dans les constitutions européennes des Etats socialistes. On peut déterminer les garanties de l'égalité comme un ensemble de principes, de facteurs et d'institutions assurant une décision régulière ainsi que la réalisation de la loi par les organes de l'Etat, causant en résultat l'existence de l'état de l'égalité dans l'Etat. On peut diviser les garanties de l'égalité en divers groupes. Le plus souvent on rencontre une division en garantie matérielles et juridiques. L'article en discutant des garanties constitutionnelles touche les garanties juridiques.

Parmi les garanties juridiques on peut distinguer des garanties indirectes. Les garanties indirectes sont celles, qui n'ont pas été appelées directement dans le but d'assurer l'égalité et qui créent seulement une certaine atmosphère favorisant la réalisation de l'égalité. Les garanties directes par contre c'est un ensemble de principes et d'institutions, qui ont été appelés spécialement dans le but d'assurer l'observation du droit.

Selon les constitutions européennes des Etats socialistes on peut compter aux: garanties indirectes: 1) Le principe du pouvoir du peuple travailleur et le principe y lié de l'éligibilité et de la révocation des représentants aux organes du pouvoir d'Etat. 2) Le principe de la propriété socialisée des moyens de la production. 3) Le principe du rôle directive du parti communiste envers l'Etat Socialiste, tue garanties directes on peut compter: a) le principe de primauté des organes du pouvoir dans le septème des organes d'Etat, b) la hierarchie des actes de droit. 4) Les principes de l'organisation de la justice, en particulier le principe de l'indépendance des tribunaux et la surveillance de la Cour Suprême sur l'application uniforme du droit; le contrôle d'Etat sur les organes d'Etat. 5) Le contrôle de la légalité de l'activité administrative en forme de la surveillance générale du procureur ou bien de la justice administrative. 6) Les garanties des droits de citoyens (les plaintes et propositions des citoyen et la responsabilité des organes de l'Etat des dommages causés aux citoyens par des fonctionnaires).

En général on peut constater, que dans le domaine des garanties indirectes toutes les constitutions examinées se caractérisent d'une uniformité relative des régulations juridiques. Cette uniformité résulte du fait, que dans le cas des garanties indirectes il s'agit des principes fondamentaux, décidant de type de l'Etat. Or la possibilité de la régulation différenciée de ces problèmes est déjà d'avance limitée.

On peut remarquer les différences plus grandes parmi les constitutions dans le groupe des garanties directes. Ce sont les différences concernant l'étendue ainsi que des détails de la réglementation. Les différences concernant l'étendue consistent en omission complète dans les certaines constitutions de certaines institutions importantes du point de vue de l'assurance de l'égalité, par ex. la justice administrative, la justice constitutionnelle, le contrôle d'Etat, la responsabilité de l'Etat des dommages causés par des fonctionnaires. Les différences quant au caractère détaillé des garanties s'expriment par contre dans une réglementation diverse par des constitutions particulières des relations réciproques entre les organes particuliers, surtout dans le domaine des moyens de contrôle et surveillance attribués aux organes les uns par rapport aux autres.

C'est l'indication et la discussion générale des différences les plus importantes existant dans les constitutions particulières des Etats européens socialistes qui sont le but de cet article.